

[İsmail Güleç, “Gelibolulu Musluhiddin Sürûri, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif isimli eseri”, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XXI (2001), s. 211–236.]

Gelibolulu Musluhiddin Sürûri, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Ma'ârif İsimli Eseri

İsmail Güleç

Ailesi

XVI. Asrın tanınmış hadis, tefsir ve belâgat âlim ve ediplerinden biri olan Sürûrî¹ 897/1491 yılında Gelibolu'da dünyaya gelmiştir². Kaynaklarda adı Sürûrî Muslihü'd-dîn Mustafâ b. Şa'bân el-Gelibovî er-Rûmî şeklinde geçmektedir. Adı Mustafâ, adının lakabı Muslihü'd-dîn, baba adı Şa'bân, nisbeti el-Gelibovî ve Rûmî, mahlası da Sürûrî'dir. Zengin bir babanın çocuğu olarak müreffeh bir şekilde tahsilini tamamlamasından dolayı bu mahlas kendisine verilmiş olabileceği gibi tezkirecilik ve şehzade hocalığından sonra makûs giden talihini çevirmesi için de almış olabilir. Birinci ihtimalin daha kuvvetli olduğunu

*Didiler te'sîri var ismin müsemâda velî
Ey Sürûrî görmedüm âlemde bandân olduğum*³

beytinden anlıyoruz. Anadolu'da doğmuş ve yetişmiş olması ona diğer bir çok alim ve şair gibi Rûmî mahlasının da verilmesini sağlamıştır.⁴

Babası Hâce Şa'bân, şehrin pazarında oturan zengin bir tüccardı⁵ ve abartılı bir şekilde anlatılacak kadar zenginliğe sahipti.⁶ Alim ve fâzıl kimseleri çok seven zengin baba biricik oğlunun eğitimi ve öğretimi için malını harcamaktan hiç çekinmemiştir.⁷ Hâce Şa'bân memuriyette de bulunmuştur. Sultan II.Beyazıt'ın Amasya'da şehzadeligi sırasında bir dönem onun defterdarlığını yapmıştır.⁸

Öğrenim hayatı

Babası ilme çok meraklı olduğu için oğlunun eğitimine devam etmesini madden ve manen desteklemiştir. *Kâfiye*⁹ isimli kitabı ezberlediğinde babası sevincinden hocasını ve kendisini hediyelere boğmuştur.¹⁰ Herhangi bir eser kaleme aldığıda babası hiç bir vakit mükâfatlandırmayı ihmal etmemiştir.¹¹ Devrinin ileri gelen âlimlerinden Kâdrî¹², Nihalî, Ca'fer Çelebi, Bursa'da

¹ Kastamonulu Latifi, *Tezkire-i Latifi*, İstanbul, 1314. s.186.

² Faik Reşat, *Eslâf*, İst., 1312, s. 26

³ Beyânî *Tezkire*, İ.Ü. Ty.2568, 40^b., Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İst., 1333, c.2, s. 226

⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Asârü'l-Musannifîn*, İst., 1955. c.2. s.434.

⁵ Mustafâ İsen, *Künhül'l-Abbar'ın Tezkire Kısım*, Ank. 1984. s.229-231.

⁶ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şüerâ*, yay. haz. İbrahim Kutluk, Ank. 1978, c.1, s. 457. Şemsettin Sami, *Kamusu'l-Alam*, İstanbul, 1311, c.4, s.2558.

⁷ Ali b. Bali, *el-Ikdu'l-Manzûm fî Zikri Efâzûl Rûm*, Beyrut, (Şakayık'ın sonunda) s. 343.

⁸ Schi, *Heşt Bihişt the Tezkere by Sebi Beg*, haz. Günay Kut, Harward, 1978, s. 45^b.

⁹ *Mısır mektebine mensup İbni Hâcib'in (ö.646/1249) Arap gramerine ait meşhur eseri. Kısa ve öz olmasına rağmen nahiv ile ilgili bütün konuları kapsar. Bir çok şerhi vardır. Molla Abdurrahman Cami tarafından yapılan şerh Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Çok çeşitli baskısı olan bu eserin Tarih Necm Abdullab tarafından tahkik edilerek 1407/1986 Cidd'e neşredilmiştir.* Kenan Demirayak-Sadi Çöğenli *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 2. Bs., Erzurum, 1995, s.167.

¹⁰ Nevîzâde Atâyî, *Hadâikü'l-Hakâyk fî Tekmiletü's-Şakâyk*, neşr. haz. Abdülkadir Özcan, İst. 1989. s.23.

¹¹ Faik Reşat, *a.g.e.*, s.27

¹² Ali b. Bali, *a.g.e.* a.y.

Kasımpaşa müderrisi Kara Dâvud Efendi, Kadri Efendi, İstanbul'da Taşköprülüzâde Mustafâ Efendi¹³ ve Abdülvâsi' Efendi'den ders görmüş, Fenârîzâde Muhiddîn Efendi'den medrese tahsilini bitirip icâzet alarak “mülâzım¹⁴” olmuştur.¹⁵

Çalışma Hayatı

Sürûrî çalışma hayatına akranlarına göre geç sayılabilecek bir yaşta, yirmi dokuz yaşındayken başlamıştır. Babası zengin olduğu için geçim sıkıntısı çekmemesi herhangi bir işe girmesine gerek bırakmamış olmalıdır. İlk aldığı görev nâibliktir. 927/1520'de Fenârîzâde Muhiddîn Efendi İstanbul kadısı olduğu vakit Sürûrî'yi yeni kurulan “*bab mahkemesi nâibliği*” hizmetine getirdi.¹⁶ Bab nâibleri, İstanbul kadısının işlerinin çokluğu sebebiyle ona vekaleten yardım eder, dava dinler ve karar verirdi.¹⁷ Böyle önemli bir göreve getirilen Sürûrî'nin hocasının güvenini kazanmış bir talebe olduğu belli olmaktadır.

Sürûrî, iki yıl nâiblik yaptıktan sonra Fenârîzâde Muhiddîn Efendinin 929/1522'de Anadolu kazaskeri olmasıyla onun resmi evrakını diğer resmi dairelere götürüp getirme işi olan “tezkirecilik”¹⁸ hizmetini yerine getirmeye başladı. Bu yeni işinde pek fazla uzun süre çalışmadı. Bu makama ait gizli bilgileri eski hocası Abdülvâsi' Efendiye sedârette çalışan oğlu vasıtasıyla bildirmekle suçlandığında¹⁹ ilmiye yolunu bırakıp Emir Buharî'nin damadı ve zaviyesinin şeyhi Nakşibendi Mahmut Efendiden²⁰ inâbe alarak dervişliğe intisâb etti.²¹ Bir müddet sonra hacca gitti.²² Dönüşünde Fenârîzâde'den işlerini kendisine danışacak kadar iltifat görerek 930/1523'de 20 akçe ile Gelibolu'da Muhaşşî Sinan Efendinin yerine Sarıca Paşa Medresesi müderrisi oldu.²³ 933/1526-1527'de Pîrî Paşa zaviyesi şeyhi olan Cemâl Efendinin vefatı üzerine de vakıf sahibinin hayatta olması ve adı geçen zaviyeyi medrese olarak vakfetmesi üzerine burada yirmi beş akçe ile medresenin ilk müderrisi oldu.²⁴ Daha sonra burada 40 akçe ile rütbe-i erbân'e kadar terfî etti ve aynı zamanda zaviyenin seccade-nişîn'i oldu. Bu medresede on bir yıl çalıştıktan sonra Vezir Güzelce Kasım Paşanın 944/1537-1538'de Galata'da ismini taşıyan semtte yaptırdığı Kasım Paşa medresesinin 50 akçe ile ilk müderrisi oldu.²⁵

On sene ilm-i zâhir ve bâtın ile meşgul olduktan²⁶ sonra 954/1547'de, Fenârîzâde Muhiddîn Efendinin vefatıyla büyük bir üzüntüye kapılan Sürûrî müderrislikten istifa ederek Emir Buhari zaviyesi şeyhi Nakşibendi Mahmut Efendinin damadı Abdüllatif Efendiye intisâp ile tekrar dervişliğe sülûk etti.²⁷ Bu sefer ki sülûkunda her türlü dünyevî işten elini ve eteğini çektiğini Aşık Çelebi gayet secî'li bir üslupla anlatır.²⁸ Fakat bu sırada Mora'da sancakbeyi bulunan Güzelce Kasım Paşa Sürûrî'nin istifasına son derece üzülen bir mektup yazar. Paşa mektubunda;

¹³ Carl Broeckmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden, 1949, c.2, s.579

¹⁴ *Medreseyi bitirenlere verilen ünvan*. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İst. 1986, s.232

¹⁵ Nevizâde Atâyî, *a.g.e.*s.24

¹⁶ Faik Reşat, *a.g.e.*, s.27

¹⁷ Mehmet İpşirli, “Bab Mahkemesi”, *TDV İslam Ans.* c.5. s.362.

¹⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, İst., 1946, c.2.s. 611.

¹⁹ Nevîzâde Atâyî, *a.g.e.*, s.24

²⁰ *Mahmut Efendi İstanbul'da ilk Nakşi tekkelerini kuran Emir Buhari'nin damadıdır. Kızı Fatma Hatun ile evlidir. Ölümü 938/1531. Fatih ve Edirnekapı'daki tekkelerde şeyhlik görevlerini sürdürmüştür. Kayınpederinin ölümünden sonra posta geçmiştir. Edirnekapı'da Otağlılar Emir Buhari Tekkesini Mahmud Efendi tesis etmiştir.* Baha Tanman, *TDV İslam Ans.*, c.11. s.128-129.

²¹ Mehmet Süreyya *Sicill-i Osmani yahut Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*, İstanbul, 1311. c. III. s.12., Mehmet Arif, *Mir'at-ı İstanbul*, İst., 1314, s.540.

²² Faik Reşat, *a.g.e.*, s.27

²³ Ali b. Bali, *a.g.e.* a.y.

²⁴ Nevizâde Atâyî, *a.g.e.* s.24.

²⁵ Faik Reşat. *a.g.e.* s.28

²⁶ Aşık Çelebi, *a.g.e.* s.153^b.

²⁷ Riyazi, *Ravzatü's-Süerâ*, İ.Ü.Ty.4098, s. 141^b

²⁸ Aşık Çelebi, *a.g.e.* s.153^a.

“Ol medreseyi biz sizün şerefünüze binâ itdük, eğer maktûl olmazsa hedm etmek mukarrer ve makâmınızda bîgâne görmege tabammül gayr-ı mutasavverdür”²⁹

der. Sürûrî, Paşa'nın bu aşırı ısrarı karşısında; derviş kıyafetini muhafaza etmek, her cuma ve ikinci sonraları Kasımpaşa camiiinde *Mesnevî* okutmak ve sadece haftanın belirli günlerinde ders vermek üzere müderrisliği yeniden kabul etti.³⁰

Güzelce Kasım Paşa'nın Sürûrî'den bu kadar ısrarla hocalığa devam etmesini istemesinin nedeni, Sürûrî'nin halk ve talebeleri tarafından sevilen devrinin önde gelen hocalarından ve dervişlerinden biri olması olabileceği gibi Gelibolu'da defn edilen³¹ Paşayla bir hemşehrilik bağının da olabileceğini düşünüyoruz.

Sürûrî bu vazifedeysen “İsâ-girdâr mücerred olanlara kat'ı alâuk ve avâuk âsân olur” diyerek bütün malını satıp³² evinin yakınlarında kendi adına nispetle Sürûrî camii namı ile anılan bir camii yaptırarak ilim ve ibadet ile meşgul olmuş ve tekrar hacca gitmiştir.³³ Bu Sürûrî'nin ilk inzivâya çekilişidir.³⁴

Sürûrî, Kanûni Sultan Süleyman'ın Van seferine çıkışı sırasında bir hatt-ı hümayunla, 955/1548'de Şehzade Mustafa'nın hocası Hayreddin Hızır Efendinin vefatıyla (953/1546) boşalan³⁵ hocalığa davet olundu.³⁶ Bu davete; Kânûnî'nin Irakeyn seferinde Gubârî ile arasında geçen bir olay dolayısıyla Sürûrî'nin padişah-ı berreyin ü hakan-ı bahreyn tarafından tanınması, Vezir Kasım Paşa'nın çok hürmet etmesi, mutasavvıflar arasında güzide bir yere sahip olması ve uzun yıllar İstanbul'da müderrislik yapması ve halk tarafından sevilmesinin sebep olduğu düşünülebilir.

Çağatay Uluçay, Hurrem Sultanın entrikaları sonucu 21 Safer 948/1541'de Şehzade Mustafa'nın saltanat sancağının Manisa'dan alınılıp Amasya'ya tayin ettirilmesine çok üzülüğünü Mustafa Sürûrî veya Küçük Mustafa Efendinin yazdığı uzun bir kasideden anlaşıldığını söylemektedir.³⁷ Aynı şekilde *Feridun Emecen* de Sürûrî'nin anlatılan olaydan çok etkilendiğini ve bir kaside yazdığını Manisa Şeriyeye Sicillerine atfen söylemektedir.³⁸ *Şehzade Mustafa*'nın Manisa'da 1533-1541 yılları arasında kaldığını, belirtilen dönemde Sürûrî'nin, *Piri Paşa* ve *Kasım Paşa* medreselerinde müderrislik yaptığını ve Şehzade hocalığına 955/1546'da yani olaydan tam yedi yıl sonra atanmış olduğunu göz önünde bulunduracak olursak, mezkur kasideyi yazma ihtimali hemen hemen yok gibidir. Kasideyi yazanın, şehzadenin İstanbul'dan Manisa'ya giderken beraberinde götürdüğü Küçük Mustafa Çelebi'nin³⁹ olması kuvvetle muhtemeldir.

Sürûrî, dervişliğe sülûk eden birisinin şehzade hocalığını kabul etmemesi gerekirken Aşık Çelebi gibi dostlarının uyarılarına rağmen bu vazifeyi kabul ile Karaman'a şehzadenin yanına gitti.⁴⁰ Kınalızâde hocalığı kabul etmesini “*Aleme sultân iken kendüsünü kul eyledi*”⁴¹ diyerek eleştirmektedir. Eleştirenlerden biri olan Gubârî şehzade hocalığını kabul ettiğini öğrenince onun kabul etmesini eleştiren

²⁹ Nevizâda Atâyî, *a.g.e.* s.24

³⁰ Aşık Çelebi, *a.g.e.* s.153^b.

³¹ Mehmet Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, İstanbul1356, c.IV, s. 46-47.

³² Kınalızâde Hasan Çelebi, *a.g.e.*, s.458.

³³ Aşık Çelebi *a.g.e.* a.y., Faik Reşat, *a.g.e.*, s.29.

³⁴ Emin, *Menakıb-ı Kethüdâzâde Mehmet Arif Efendî*, İst., 1305. s.210

³⁵ Hüseyin Hüsameddin *Amasya Tarihi*, İstanbul, 1927. c.III. s.306, Hocalık geçiş tarihi 953 olarak geçer fakat bu tarih diğer kaynaklarla uyuşmamaktadır.

³⁶ Aşık Çelebi *a.g.e.* s. 64

³⁷ Çağatay Uluçay, “Mustafa Sultan” c. 8, s. 691. Zeki Arkan, “Manisa'nın 1 Numaralı Şeriyeye Sicilindeki Osmanlı Tarihi” *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 1990, c. X, s.103.

³⁸ Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazısı*, Ank., 1989, s. 33'teki 124. dipnot

³⁹ Haluk İpekten, *Dıvan Edebiyatında Edebi Mubtîler*, İst., 1996, s.192.

⁴⁰ Aşık Çelebi, *a.g.e.*, s.153^b

⁴¹ Kınalızade Hasan Çelebi, *a.g.e.*, s.459.

*Ey südre-nişîn-i arş pervâz
Ve'y tâir-i kuds-ı âlem-i râz*

beyti ile başlayan bir kıtayı içeren bir mektup göndermiştir. Gubârî, mektubunda sitem etmiş ve bu görevi kabul ettiği için ayıplamıştır. Kaderin garip bir cilvesidir ki daha sonra Gubârî, Bayazıd'ın oğlu Şehzade Orhan'ın hocası olmuş, kınadığı şey başına gelmiştir.⁴²

Sürûrî'nin hocalığına tayin edildiği Şehzade Mustafâ, Kanûnî'nin en büyük oğlu idi. Halk ve askerler tarafından sevilen, yiğit, alim ve şair bir şehzadeydi. Sürûrî, etrafına seçme fikir adamlarını toplayan edebiyat ve ilme karşı büyük alaka gösteren şehzadede gördüğü yetenek üzere onun edebiyatı öğrenmesi için çok çalıştı⁴³ ve yine onun için muhtelif eserler kaleme aldı.⁴⁴ Sürûrî, geleceğin padişahının vazifesini bilen ve adalet duygularıyla donanmış, yurdunu ve halkını candan seven bir adam olarak yetişmesini istediği için ona güzel ahlaktan ve iyi idare etmenin inceliklerinden bahseden mühim bir eser yazıp takdim etmeyi düşünmüştü. Fakat böyle bir kitabı telif etmenin bazı sakıncaları olabilirdi. Onun için kendinden öncekilerin yazdığı konu ile ilgili bir kitabı tercüme etmek en iyisiydi. Hemedanlı Ali b. Şihabüddin oğlu Ali'nin (ö.786/1384) *Zabiretü'l-Mülûk*'u tercüme etmek için ideal bir kitap idi. Şehzade onu Sürûrî'ye gösterdiğinde ondan herkesin yararlanması için tercüme etmesini istemişti⁴⁵. Sürûrî bu eseri iki ay gibi kısa bir zamanda tercüme etti.⁴⁶ Ayrıca 958'de Amasya'da tamamladığı *Gülistan Şerbini* şehzade adına telif etti.⁴⁷

Yüzyıllarca okunan ve okutulan *Babrü'l-Ma'ârif* (tlf. 956/1549) Sürûrî'nin şehzade için telif ve tercüme ettiği eserlerden bir diğeridir. Sürûrî, *Babrü'l-Ma'ârif*'in dibâcesinde:

*“Şehzâde-i civân-baht ü pür-akl, sezvâr-ı tâc u tabt u ehl-i fazl, câmiü'l-ülûm ve'l-maârif, hâviyy'ül-fünûn
ve'l-avârif, zühdetü nesl-i selâtin, umdetü sülâletü'l-havâkîn (rübâ'î)*

*Ol ki vâfında dinilmiş sâhib-i sıdk u safâ
Fabr-ı asbâb-ı Hüdâ, hem-nâm-ı Fabr-ı Enbiyâ
Ol Ebûbeker-kerem, Fâruk-hak, Osmân-bayâ
Ol Alî-sîret, velâyet ehlî Sultan Mustafâ*

*Asitâne-i saâdetine davet ve hîdmet ve ubûduyyet buyurup zât-i şerîfi cemî-i kemâlâtta kâmil ve tab'-ı latîfi
cümle fünûna şâmil olup...”⁴⁸*

Şeklinde bahsettiği şehzadenin sırdaşı, en yakın ve en nüfuzlu adamı olmuştu. Hatta onun adına 958 Muharreminde İranlıların *Kerbelâ* matemleri için sınırdaki köy ve kasabalarda toplanmalarından huzursuz olduğu zaman 19 Muharrem 958 tarihli çok dokunaklı bir *feryadnâme* bile kaleme almıştı.⁴⁹ Amasya'da şehzadenin katline kadar Senâyi, Kara Fazlı, Zârî, Edirneli Zamanî ve Edâyî ile birlikte Şehzâde Mustafâ'nın şiiir çevresini oluşturmuştu.⁵⁰

25 Şevval 960/ 4 Ekim 1553⁵¹ Şehzade Mustafâ'nın Karaman Ereğli'sinde Hürrem Sultan, Mihrimah Sultan ve Mihrimah'ın kocası Rüstem Paşanın entrikaları sonucu babasının verdiği bir emirle katlettilmesi⁵² Sürûrî için yıkıcı bir darbe oldu ve ikinci kez

⁴² Mustafâ İsen, *a.g.e.*, s.247

⁴³ Emin, *a.g.e.*, s.210.

⁴⁴ Ömer Faruk Akün, “Sürûrî”, *İslam Ans.*, İst., M.E.B., 1957, c.12, s. 249

⁴⁵ Mehmet Ali Ayni, *Türk Ahlakçıları*, 2. bs. İstanbul, 1993, s.198

⁴⁶ Yazma nüsha Nuruosmaniye Nu.2306. Bu nüshanın sonundaki beyitlerde Süruri kitabı 960 senesinde 2 ay içinde bitirdiğini söylemektedir.

⁴⁷ Hüseyin Hüsameddin, *a.g.e.*, s. 308.

⁴⁸ Süruri, *Babrü'l-Maârif*, s. 1b-2a

⁴⁹ Hüseyin Hüsameddin, *a.g.e.*, s. 308.

⁵⁰ Haluk İpekten, *a.g.e.*, s.179.

⁵¹ Zeki Arıkan, *a.g.m.*, s. 127. Mustafa'nın oğlu Şehzade Mehmet babasının öldürülmesinden bir yıl sonra (961/1554) katledildi. a.y.

⁵² Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Ahmet Atilla Şentürk, *Yahya Beg'in Şehzade Mustafa Mersiyesi yahut Kanunî Hicriyesi*, İstanbul, 1998.

inzivaya çekildi.⁵³ Otağ-ı Hümayuna geldiğinde şehzadeye verilmek üzere hediye ve paralar hazırlanmıştı. Lalası Sunullah Bey, defterdarı Hamza Bey ve hocası Sürûrî efendi de padişah tarafından ödüllendirilecek ve hilatler giydirilecektir. Fakat iş böyle olmamış ve hazırlanan hediyeler hazineye kalmıştır.⁵⁴ Şehzadenin öldürülmesine askerler ve halk büyük tepki gösterdi. Onun için mersiyeler yazıldı.⁵⁵ Devlet işinin hile dolu dünyasından nefret eden ve bu elim olaydan sonra vefatına kadar geçen dokuz yılı inzivâda geçiren ihtiyar alim⁵⁶ şehzade için tercümeye başlayıp onun ölümü ile yarıda bıraktığı *Kitabü'l-Acayib ve'l-Garâib*'de şehzadeye karşı sevgi ve bağlılığını ifade eder.⁵⁷ Bunlardan başka Şehzade için; *Bostan şerhi*, *Kadı Beydavî tefsiri*, *Hâşiyetü'l-Hidâye*, *Muammayât* ve *Şebistân-ı Hayâl* şerhleri kaleme almıştır. (Ayrıntılı bilgi için makalenin eserleri bölümü)

Bu olaydan sonra gösterdiği tepki ve takındığı tavır hoş gitmeyince resmi herhangi bir gelirden mahrum kalan Sürûrî ölümüne kadar, kitaplarının geliri ve tersane ve bahriye mensuplarının Sürûrî'nin kutsal bir şahsiyet olduğunu düşünerek yaptıkları yardımlarla,⁵⁸ devlet erkânından kimseye baş eğmeksizin geçimini sağlamış ve kurduğu mescidin bütün hizmetlerini devam ettirmiş, tedris ve te'lifâtı ile meşgul olmuştur. Hemşehrisi tarihçi Gelibolulu Âlî bu devrede bir ara onun talebeliğini yapmıştır.⁵⁹ Dokuz yıl maaş almadan bu şekilde yaşamıştır.⁶⁰

Vefatı

Sürûrî kameri yıl hesabıyla 72 yaşında iken kısa bir hastalığı müteakip 7 Cemaziyelevvel 969/1561'de kolera salgınında vefat ederek⁶¹ Kasımpaşa semtinin Beyoğlu cihetinde inşa ettirdiği⁶² mescidin haziresinde mihrabın önüne rastlayan yere defin olunmuştur.⁶³ Mezarı tam olarak, Kasımpaşa'da Mevlevihâne'nin yukarısında kendi yaptırdığı taş minareli cami-i şerifin avlusu içinde, Aynalı Çeşme'ye çıkan yolun yanındadır.⁶⁴ Merhumun mezar taşında kendisinin söylediği şu beyit yazılıdır:

Her kim kabrümnden du'â ide geçe
Cennete imân ü Kur'ân ile göçe⁶⁵

Öldüğünde tekfîn ve techîz için hazırladığı iki bin çil akça bulundu.⁶⁶ "Mîreved be-behişt" ve "Gitti cihan sürûru" vefatına düşürülen tarihlerdir.⁶⁷ *Mir'at-ı İstanbul*, *Esmâü'l-Müellifîn* ve *Sicill-i Osmanî*'de vefat tarihi 962⁶⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnâme*'sinde ise 965 olarak geçmektedir.⁶⁹ Vefatına

⁵³ Mehmet Arif, *a.g.e.*, a.y.

⁵⁴ Nejat Göyünç, "Tarih Başlıklı Muhasebe Defterleri" *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 1990, c. X, s.23.

⁵⁵ M. Ruhi Yılmaz, *Tahiri'l-Mevlevî'nin Üç Mersiye Şerhi*, (Bitirme tezi) İ.Ü.Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1982, s.51-56, Mustafâ İsen "Şehzade Mustafâ İçin Yazılmış Üç Yeni Mersiye" *Türk Kültürü Araştırmaları*, yıl. 32/1-2 Ank., 1984. Nisai'nin mersiyesi için bk., Mehmet Çavuşoğlu, "16. Yüzyılda yaşamış bir kadın şair Nisâî" *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1978, sayı IX, s. 407, 41-411. Ahmet Atilla Şentürk, *Yahya Beg'in Şehzade Mustafa Mersiyesi yabut Kanunî Hicriyesi*, İstanbul, 1998.

⁵⁶ Faik Reşat *a.g.e.* s. 29

⁵⁷ Ömer Faruk Akün, *a.g.e.* a.y.

⁵⁸ Carl Broeckmann, *a.g.e.* a.y. Ali b. Bali, *a.g.e.* s. 344.

⁵⁹ Mustafâ İsen, *a.g.e.*, s.

⁶⁰ Kınalızade Hasan Çelebi, *a.g.e.*, s.457

⁶¹ Nevizâda Atâyî, *a.g.e.* s.24.

⁶² Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İst. 1338 c.2, s.226

⁶³ Hâfız Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmî*, İst., 1281, c.2, s.4.

⁶⁴ Emin, *a.g.e.*, a.y.

⁶⁵ Emin, *a.g.e.*, s.303-304.

⁶⁶ Aşık Çelebi, *a.g.e.* s.154^a

⁶⁷ Riyâzi, *a.g.e.*, s.141b, Fâik Reşat, *a.g.e.*, s.29.

⁶⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Asarü'l-Musannifin*, İst. 1955. c.II. s. 434. Mehmet Süreyya *a.g.e.* a.y.

⁶⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İst., 1314, c.1, s. 426.

düşürülen tarihlerden 969'da öldüğü anlaşılmaktadır. Bugün Sürûrî'nin yaptırdığı mescit yıkılmış, devrinde bir ziyaretgah olan mezarı⁷⁰ da ortadan kalkmıştır.⁷¹

Kişiliği

Kaynaklarda faziletli, olgun, bilgili olarak anlatılan Sürûrî'nin şiir ve belegât bilmekte üzerine yoktur. Dili tatlı ve huyu güzeldir. Şairliği devrine göre orta derecedir.⁷² İffet, ismet, istikamet, mürüvvet ve ülv-i cenab gibi ahlaki yüksek faziletlerini her hususta göstermiş ve herkese tasdik ettirmiş, zamanının müdevven olan edebi ve dini bütün ilimlerini haizdir.⁷³ Kanunî devrinin en meşhur ve en velût şârihi olan⁷⁴ Sürûrî halk arasında çok büyük bir alim olarak tanınmıştır⁷⁵ ve eserleri halk arasında makbuldür. Lakin Farsça bilenler ile üdebâ o kadar çok rağbet etmez.⁷⁶ Farsça ve Arabça şiirleri de vardır.⁷⁷ Kınalızâde onun Farsça eserlerini “*Zebân-ı Fârisî'nin dekâik ve nikât ve durûb-ı emsâl ve isti'malâtında aczi zâbir olduğundan gayri şerh-i lügatte dahi âciiz ve kâsir idüğü rûşen ve bâbirdür*”⁷⁸ diye eleştirmektedir. Bu durumu Şemseddin Samî “*Lisan-ı Fârisî'nin gavâmızına vâkef olmadığı için hataları çoktur.*”⁷⁹ diye belirtmektedir. Farsça yazdığı eserlerinin kolay anlaşılmadığını ve nüktelerin kusurlu olduğunu Bursalı Mehmet Tahir de ifade etmektedir.⁸⁰ Şârih Sûdî-i Bosnavî *Gülîstan* ve *Bostan*'a yaptığı şerhlerde Sürûrî'nin şerhlerine yaptığı reddiyeler hakkındaki iddaları doğrular bir durumdadır.⁸¹

Sürûrî de şiirlerinin zayıf olduğunun farkındadır ve şiir bilgisinin şer'î ilimlerdeki bilgisi ile mukayesesini şöyle yapmaktadır; “*Ve bu fakîrin egerçi şa'ri adedince şi'r-i şii'ûri vardur amma ilm-i şer' ihâtası ol kadar ke şii'ûr-ı şii'arâ anuñ 'öşr-i 'aşiri degüldür*”⁸² Türkçe şiirlerinin de başarılı olmadığını hemşehrisi ve talebesi Âlî, üç divanı olmasına karşın üç gazelinin şöhret bulmadığını, bir divanını başından sonuna kadar okuduğunu ancak doğru dürüst bir gazele rastlamadığını ve orta dereceli bir şair olduğunu söyleyerek belirtmektedir.⁸³ Günümüzde diğer eserlerinin bol miktarda bulunmasına karşın divanlarının kütüphanelerde bulunmayışı şiirlerinin o kadar çok tutulmadığını gösterir. Buna karşın dinî ilimlerde çok bilgili olduğu belirtilir.⁸⁴ Tezkirelerde kitaplarının çokluğu ve bilgisinin fazlalığı ile övülmektedir. Şer'î ilimlerdeki kitaplarının eleştirilmesine rastlanmamıştır.

Devrindeki şairleri okuyan ve gerektiğinde cevap verebilen sorumlu birisidir Sürûrî. Kanûnî Sultan Süleyman 941/1534'de Irakeyn seferinde iken Gubârî:

*Ne bilür aşkz her mecnûn sen ol abvâli benden sor
Ne bilür kassa-ı Şîrîni Hüsvrev-i Kûbkenden sor
Gubârî makdem-i şâbûden istersen haber almak
Gubâr ol yollar üstinde gelenden sor gidenden sor*

beyitlerini söyledikten sonra;

⁷⁰ Emin, *a.g.e.*, a.y.

⁷¹ Ömer Faruk Akün, *a.g.m.*, a.y.

⁷² Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.* s.226.

⁷³ Mehmet Ali Aynî, *Türk Ablakçuları*, 2. bs. İstanbul, 1993, s.197.

⁷⁴ Amil Çelebioğlu, *Kanunî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, İst., 1994, s.117

⁷⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, a.y.

⁷⁶ Beyânî, *a.g.e.* a.y.

⁷⁷ Faik Reşat, *a.g.e.*, s.30

⁷⁸ Kınalızâde Hasan Çelebi, *a.g.e.*, s.460.

⁷⁹ Şemseddin Sâmî, *Kâmusu'l-A'lâm*, İst., 1311, c.IV, s.2558.

⁸⁰ Bursalı Mehmet Tahir *a.g.e.*, s. 225.

⁸¹ Sûdî-i Bosnevî, *Şerh-i Gülîstan*, İst., 1249. ve *Hafız Divanı Şerhi*, İst., 1288

⁸² Sürûrî, *a.g.e.*, s.131a-131b

⁸³ Mustafa İsen, *a.g.e.*, Ank. 1984. s.

⁸⁴ Kastamonulu Latîfî, *a.g.e.*, s.187

*Görelüm ey sabâ bu şî'r-i sibr-âmîze âlemde
Nazîr olur mı her bir şâir-i şîrîn-subenden sor*

beytini ilave ederek meydan okumuş ve Sürûrî de cevaben şu beyti söylemiş:

*Bir iki Türkâ beyitle gurûr itmek revâ mîdur
Sen insâf eylemezsen bâri bir ehl-i subenden sor*

Gubârî daha sonra Sürûrî'nin talebesi olmuş ve ikisi de Nakşibendî olduğundan iyi anlaşmışlar ve iyi dost olmuşlardır.⁸⁵

XVI. yüzyılda edebi lisanımız Arapça ve Farsça'dan yeni unsurlar alıyor, Fars edebiyatı manevi nüfûzunu kuvvetle muhafaza ediyordu. Sürûrî de bu nüfûzun etkisinde, Fars edebiyatının önemli eserleri üzerine yoğunlaşarak hem tercüme ve şerh çalışmaları hem de lügat ve gramer kitapları yazan bir edebiyatçıdır.⁸⁶

Kasım Paşa Medresesi ikinci dönem müderrisliği sırasında kendi yaptırdığı camie bitişik hücrelerinde isteyen talebelerine ders verecek kadar öğretmeyi severdi. Evine gelen herkese yemek yedirecek kadar cömertti. Evi misafirsiz kalmaz ve yalnız yemek yemezdi.⁸⁷ Keramet ehli, yakışıklı, eli açık, iyilik sever, öğretmeye yatkın ve kitap yazmaya meraklı birisidir.⁸⁸ Oturduğu mahalleye kendi ismini verecek, çevresinde bir veli olarak kabul edilecek ve kabri ziyaret edilecek⁸⁹ kadar hatırı sayılan bir zattır Sürûrî.

Sürûrî aynı zamanda bir dervıştır. İstanbul'da kurulan ilk Nakşi tekkesinin ikinci dönem dervişlerindedir. Nakşibendiliği İstanbul'a ilk getiren Şeyh Emir Buharî'nin Fatih Malta'da II. Beyazıd döneminde ilk kez kurduğu Nakşibendi tekkesinden sonra Edirnekapı ve Ayvansaray'da açtığı tekkelere vefatından sonra damadı Mahmut Efendi şeyh olmuş⁹⁰ ve Sürûrî de Mahmut Efendiden inâbe almıştır. Tezkirelerde kendisinden bahsedilirken bazı özelliklerini kerâmetine bağlamaları dervişliği sebebiyle olsa gerektir.

Ömrünü ilme adayan Sürûrî evlenmemiştir.⁹¹

Eserleri

Sürûrî'nin eserlerinin sayısında çeşitli görüşler vardır. Kaynaklar otuz küsur eseri olduğunu bildirirken Evliya Çelebi'de bu rakam yüz elliye çıkmaktadır.⁹² Evliya Çelebi'nin bu sayısı her zamanki mübalağasının yanında belki Sürûrî'nin mescide bitişik evinde bulunan kitaplarını Sürûrî'nin yazdığını sanması olabilir. Bazı kaynaklarda ise onun eserlerinin sayısının yarısının eşit olduğunu yani otuz altı olduğunu kayıtlıdır.⁹³

Onun şöhret bulmasını sağlayan iki eseri vardır. Bunlardan biri *Babrü'l-Ma'ârif*⁹⁴ diğeri ise “şâirih-i mesnevî” diye tanınmasını sağlayan *Şerb-i Mesnevî*'dir.⁹⁵ Tefsir, hadis, fıkıh, mantık, ilm-i nücum, tıp ve edebiyat gibi çeşitli sahalarda meydana getirdiği otuzu aşkın eseri ile devrinde çok

⁸⁵ Aşık Çelebi *a.g.e.* s.154^b-155^a

⁸⁶ M. Fuad Köprülü, *Türk edebiyatı Tarihi*, 4. Bs., İstanbul, 1986, s. 382.

⁸⁷ Aşık Çelebi, *a.g.e.*, s. 153^b.

⁸⁸ Faik Reşat, *a.g.e.*, s.29

⁸⁹ Emin, *a.g.e.*, a.y.

⁹⁰ Mustafa Kara, “Emir Buhari”, *TDV İslam Ans.*, İst., 1994, c.11 s. 125-126

⁹¹ Aşık Çelebi, *Meşâirü's-Süerâ or Tezkere of Aşık Çelebi* haz. G.M. Meredith-Owens. London, 1971. s.153a, Ali b. Bali, *a.g.e.*, s. 344.

⁹² Evliya Çelebi, *a.g.e.*, a.y.

⁹³ Nev'izâde Ata yî *a.g.e.*, s.65

⁹⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zümn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, İst., 1941

⁹⁵ Faik Reşat, *a.g.e.* s.26

üretken bir ilim adamı olarak karşımıza çıkan Sururi, bir kısmını Arapça ve Farsça olarak kaleme aldığı eserleri daha çok şerh ve hâşiye mahiyetindedir. Şer'î ilimlerdeki eserlerinin çokluğunu “*Ulûm-ı diniyye ve ma'ârif-i yakîniyyede te'lifâtun kesreti ve âsârın vefreti fi'l-vâki'...*”⁹⁶ diyerek ifade etmektedir:

Sürûrî eserlerini devamlı birilerinin isteği üzerine kaleme aldığını söylemektedir. Bu birileri, ya özel sohbetlerine katılan yârânı, ya derslerine yardımcı olması için sıkıntıları oldukları bir konudaki kitabı açıklamasını isteyen talebeleri ya da hocalığını yaptığı Şehzade Mustafa ve çevresinde teşekkül eden edebî mahfildir. Eserlerini de kendisinden istekte bulunan bu üç mahfile göre de ayırabiliriz. Bu üç mahfil aynı zamanda üç dile tekabül eder. Yârânı için Türkçe, talebeleri için Arapça ve edebî mahfil için Farsça onun kullandığı dildir.

Sürûrî, Arapça ve Farsça bilir ve bu iki dili kitap yazacak kadar kullanır. Medresede talebeleri için kaleme aldığı tefsir ve haşiyeleri ile sarf, nahiv, bina ve emsile şerhlerini Arapça, şehzadenin arzusuyla yaptığı şerhleri Farsça kaleme almıştır. Yani o, ilim dalı olarak Arapça'yı edebiyat dili olarak da Farsça'yı tercih etmiştir. Bize, özellikle şehzade hocalığı yaptığı dönemde telif ettiği eserlerle adeta getirildiği makama layık olduğunu ispat etmek istemiş gibi gelmektedir.

Sürûrî mürettep bir divan sahibidir.⁹⁷ Ayrıca Türkçe iki divanı daha vardır.⁹⁸ Gençlik döneminde yazdığı şiirlerinden oluşan bir divanı olduğunu *Babrü'l- Ma'ârif*'de şöyle belirtmektedir: “*Ve bu fakir şi'ri fazîlet âdd itmeyüp amma ünfüvân-ı sebâbda 'aşk u şevk bâ'is olup biş yüz gazel dinilmüş bulunup zâ'î' olmasun deyü dîvân tertîb olmuştur*”⁹⁹ Divanın diğer eserleri kadar kütüphanelerde bulunmaması çok okunmadığını dolayısıyla şiirlerinin çok kuvvetli olmadığını düşünmemizi sağlamaktadır.

Sürûrî derslerine yardımcı olmak üzere büyük bilgisi ile İslam dünyasının ilmî ve edebî muhtelif klasik eserlerini daha kolay anlaşılır bir hale getirmeye ve onlardaki güçlükleri gidermeye çalışmıştır. *Mesnevî*, *Gülistan*, *Bostan* ve *Divân-ı Hâfız* için yaptığı şerhler edebî sahada en başta gelenleridir.¹⁰⁰ Eserlerinin tamamı mescidine bitişik hücrelerinde mevcut olduğu bildirilmektedir.¹⁰¹ Kataloglarda basılı herhangi bir eserine rastlanmamıştır.¹⁰²

Kaynaklarda eserlerinden değişik rakamlarla bahsedilmektedir. Biz, kütüphanelerde tespit edebildiğimiz eserlerini aldık. Otuz üç eserden üçü bir başka eserden alınma oluşunu düşünecek olursak onun bilinen otuz eseri olduğunu söyleyebiliriz. Ulaşabildiğimiz kadarıyla eserlerinin bulunduğu kütüphanelerle birlikte listesi şöyledir.

1 Ahkâm-ı Nücûm, Astronomi ile ilgili bu eserin her iki yazma nüshası da Tire Necip Paşa Kütüphanesinde. NP 467 ve DV 1102 numaralarda kayıtlıdır. Bu eserini de Sultan Mustafa için kendisine gönderilen bir kitabı tercüme ve şerh etmesini istemesi üzerine kaleme alınmıştır. Sultan Mustafa'nın öldürülmesi üzerine Sürûrî çok üzüldüğünden dolayı eseri tamamlayamamış ve daha sonra bir başkası tarafından tamamlanmıştır.¹⁰³ *Sicill-i Osmanî*'de de nücûm ile ilgili bir kitabının olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁴ Belirtilen kitabı Tire Necip Paşa Kütüphanesinde bulunan kitabı olmalıdır.

2 Şerh-i Bostan, Sâdî'nin meşhur eserine yaptığı Farsça şerhtir. Şehzade Mustafa'nın hocalığını yaptığı esnada, daha önce *Gülistan*'ı Arapça şerh ettiğini, çevresindeki dost ve talebelerinin bu sefer de *Bostan*'ı Farsça şerh etmesini istedikleri için şehzadeye ithafen kaleme alınmıştır.¹⁰⁵

⁹⁶ Sürûrî, a.g.e., s.131b.

⁹⁷ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., s.226

⁹⁸ Kınalızade Hasan Çelebi, a.g.e., s.460, Aşık Çelebi, a.g.e., s.154b.

⁹⁹ Sürûrî, a.g.e., s. 133a

¹⁰⁰ Sürûrî'nin bu eseri üzerinde halen iki kişi doktora yapmaktadır. Meral Ortaç, *Sürûrî'nin Hafız Divanı Şerhi-Biyografi*, devir Araştırması ve edisyon kritik- Ege Üniversitesi. Hüsameddin Zümrüder, *Sürûrî'nin Hafız Divanı Şerhi*, Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak.

¹⁰¹ Hâfız Hüseyin Ayvansarayî, a.g.e., a.y.

¹⁰² M.Seyfeddin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu*, İst., 1971.

¹⁰³¹⁰³ Ahkâm-ı Nücûm, Tire Necip Kütüphanesi NP 467, 145a.

¹⁰⁴ Mehmet Süreyya, a. g. .e. a.y.

¹⁰⁵ Sururî, Şerh-i Bostan, Serez 2568, varak 1b-2a.

Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Şarih hattıyla Beyazıd Veliyüddin Efendi 2680, Millet Feyzullah Efendi 1638, Süleymaniye Serez 2568, Yazma Bağışlar 4228.

3 Şerh-i Divan-ı Hafız: Bu eserini Hafız'ın meşhur eserinde geçen remz ve mecazların daha iyi anlaşılması için Türk diliyle kaleme almıştır. Kimi dost ve arkadaşlarının kendisine sordukları bazı sırları dilinin döndüğü ve bilgisinin genişliği nispetinde ahval-i sulükten gafil ve esrar-ı tarikattan zail olanların anlamayacağı bu eseri Türkçe'ye açıklayarak çevirir.¹⁰⁶ Kendisinden sonra gelenlerce eleştirilmiştir. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Bursa Yazma Eserler Orhan 1193-1194, Haraççı 985, Çorum İl Halk Kütüphanesi 2000, İ.Ü. Merkez Farsça Yazmalar 181, Türkçe 1061, 163, 4710, 571, 9713, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet K 250, Osman Ergin 582, Kayseri Raşid Efendi Küt. Raşid Efendi 1306, Nuruosmaniye 3444/3963, 3445/3964, 3443/3962, Süleymaniye; Çelebi Abdullah 181, İzmir 534, 616, A. Tekelioğlu 888, Ayasofya 4056, Carullah Efendi 1697, Esad Efendi 2774, Hafid Efendi 367, Halet Efendi 367, 716-717, Hamidiye 1143, Hekimoğlu 644, Hidiv İsmail 89, İzmir 534, 616, Kılıç Ali Paşa 802, 797, Mehmed Ağa 148, Yazma Bağışlar 571, 2639, Hacı Mahmut Efendi 3777, Serez 2675-2677, Beyazıd Veliyüddin Efendi 2685, Millet Ali Emiri Edebiyat 207/444.

4 El-Hikâyetü'l-Garîbe; Arapça olan bu eser bir mecmua içindedir. Kuran-ı Kerim'deki Yusuf kıssasını 140 küçük hikaye şeklinde açıklamaktadır. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye Ayasofya 2195.

5 Sanayü's-Şi'riyye, Müellifin *Babri'l-Maarif* isimli eserinden alınmış bir bölümdür. Mezkur eserin edebi sanatları anlatığı bölümü alınmıştır. Tanımı yapıp örnek verilerek açıklanan bu risale 'tersi' sanatı ile başlayıp 'mülemma' sanatı ile sona ermektedir. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye Aşir Efendi 430/47 188b-193a.

6 El-Miftah fi şerhi Merâhu'l-Ervâh, Ahmed b. Ali b. Mesud'un eserine yaptığı Arapça şerhtir. Konusu sarftır. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Bursa Yazma Eserler Haraççı 1606, Süleymaniye İbrahim Efendi 590/2, 777, Aşir Efendi 619, Darülmenevi 534, Fatih 4796, Kılıç Ali Paşa 987, Kasidecizâde 633, Laleli 3104, Serez 3413, Yahya Tefvik 1705, Hacı Beşir Ağa619.

7 Şerh-i Gülistan: Arapça kaleme aldığı ¹⁰⁷ *Gülistan* şerhini Sultan Mustafa'nın hocası iken Amasya'da şehzade için telif ettiği yazılıdır.¹⁰⁸ Sultan Mustafa'nın zarif ve hoş latifelere rağbet ettiğini ifade ettikten sonra *Gülistan*'ın güzel, garip hikaye ve şiirlerle dolu olduğunu söyleyerek talebeler için Arapça şerh ettiğini söylemektedir.¹⁰⁹ Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Bursa Yazma Eserler Ulucami 2638, Genel 1228-4166, Orhan 1169, Haraççı 989, Çorum İl Halk Kütüphanesi 2140, İ.Ü. Merkez Arapça Yazmalar 1453, 2902, 473, Edirne, Selimiye 1433, Kayseri Raşid Efendi Raşid Efendi 604, Tire Necip Paşa DV 138, Nuruosmaniye 3524/4044, 3525/4045, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet K.85, Süleymaniye; İsmihan Sultan 324, İzmir 521, Amcazade Hüseyin 376, Ayasofya 4104-4106, Bağdatlı Vehbi 1753, Carullah 1707, Celal Ökten 538, Darülmenevi 444, Hafid Efendi 310, Halet Efendi 182, 707, Lala İsmail 543, Pertevniyal 783, Serez 2545, 2576, Yazma Bağış 1190, Düğümlü Baba 138, İ.Ü. Merkez, Arapça, 1683, Hacı Selim Ağa Hacı Selim Ağa 970, Millet Farsça Eserler 959 (Farsça eserler arasında olan bu kitap Arapça'dır. Herhalde aslı Farsça olduğu için buraya konulmuş olmalıdır.)

8 Hâşiye ala Şerhü Hüsâmü'l-Kati ale'l İsaguci, Bir diğer adı *Havâşî li-şerhi İsaguci* olan bu eser Arapça'dır. Konusu mantık olan eser mantık ilminin tarifiyle başlamaktadır. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Bursa Yazma Eserler Genel 1357/1, Süleymaniye Ayasofya 2496 (68-135), Bağdatlı Vehbi 852/1, Fatih 3291, 3305/3, Millet Feyzullah Efendi 1881.

¹⁰⁶ Şerh-i Divan-ı Hafız, Süleymaniye Yazma Bağışlar 571, varak 1b-2a.

¹⁰⁷ Şerh-i Gülistan, Süleymaniye Serez 2568 v. 2a.

¹⁰⁸ Şerh-i Gülistan, Süleymaniye İsmihan Sultan, 5 Şevval 985, v. 1b-2a.

¹⁰⁹ a.y.

9 Hâşiye ala'z- Zav: Nahiv konusunda, *El-Miftab*'ın daha iyi anlaşılması için Arapça kaleme alınmış bir eserdir. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye Kasidecizade 637.

10 Hâşiye-i alâ Envârü't-Tenzîl Esrâru't-Te'vîl Tefsir-i Beyzavî: Arapça'dır. Sultan Mustafa'ya ithafen kaleme alınmıştır. Tefsirler arasında özel yeri olduğu için Beydavî'nin tefsirine haşiye yazdığını söylemektedir. (1^b) Büyük ve küçük olarak iki defa yazmıştır. 2720/1 (Son tarafı eksik olan bu eserin fişinde müellif hattı olduğu yazılı), Kılıç Ali Paşa 116, Yusuf Ağa 66, 67. Küçüğünün adı ise **Hâşiye-i Evâil-i Hidâye fi'l-Fürû'**dur. Kadı Beydavi tefsirinin muhtasar şerhi olan bu eser Arapça'dır. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye Şehit Ali Paşa 236/2.

11 Hâşiye-i Telvîh lil-Taftazânî: Arapça olduğu söylenen bu eserin ¹¹⁰ kütüphanelerde kaydına rastlanamamıştır.

12 Hâşiyetü'l- Hidâye ve'l-Înâye: Bir diğer ismi *el-Înâye Şerh-i Kitâbi'l-Hidâye*'dir. Arapça yazılmıştır. Faziletin menbaı, ihsanın kaynağı, ilim ve irfan erbabının gözeticisi ve kollayıcısı Rahman'ın dostu Şehzade Sultan Mustafa'ya ithafen yazılmıştır. (1^b) (H. 955) Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye İsmihan Sultan 128.

13 Tarih-i Hıta vü Hotan ü Çin ü Maçın; Sürûrî'nin eserlerini sıralayan kaynaklarda *Kanunname* diye geçmektedir. Farsça'dan Türkçe tercüme olan bu eser Çin, Hoten, İran ve Türk illerinin tarih, kültür ve coğrafyasını tanıtmaktadır. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye Esad Efendi 1852

14 Kaside: *Babrü'l-Maarif*'in sonundaki her bir beyti bir sanata örnek olan kasidesidir. Müstakil bir eser olmayıp edebi sanatlara ve nazım biçimlerine örneklerin yer aldığı bir mecmuanın içindedir. (95^b- 97^a) Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye Esad Efendi 3484.

15 Kıssa-ı Karûn; Müstakil bir eser olmayıp müellifinin *Gülîstan* şerhinden bir bölümdür. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye Osman Huldi 35/3 11^b-12^b,

16 Kitabü'ş-Şehâde: Tıp konusunda yazılmış bir eserdir. Tam adı *Risale fi't-Tıb li-Mir Salîb*'tir. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye Şehit Ali Paşa 2038/6

17 Şerh-i Mesnevî: Farsça¹¹¹ şerh etmiştir. *Mesnevî*'nin altı cildi üzerindeki büyük şerhi “şârih-i mesnevî” unvanı ile şöhret bulmasını temin etmiştir. *Mesnevî*'nin bir bölümünü şerh etmiştir. Bir zamanlar *Mesnevî-i Şerîfi* talebelerle mütalaa ve Mevlevîliğin remizlerini mülhaza etmekle meşgul iken hatırını kıramadığı dostlarının ricasıyla şerhe başladığını belirtmektedir.(1^b) Şerhi seçtiği beyitleri tasavvufun zirve şahsiyetlerinin menkıbelerinden oluşan hikayelerle yapmaktadır. Toplam 410 hikaye yer almaktadır. Bu şerhte yer alan menkıbeler ayrıca bir inceleme konusudur. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye; Ayasofya 1928, Carullah 1713, 1714, 1715, Esad Efendi 1562, 1673, Hacı Mahmut Efendi 2210, 2246, Hüsnü Hayri Paşa 686, Hacı Bekir 2210, 2246, Kadızade 278, Murad Buhari 181, Nafiz Paşa 557, 562, 568, Serez 1462, Turhan Sultan 185, Yozgat 888, Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi 1256.

18 Şerh-i Mu'ammâyât: Seyyid Hüseyin Ahlatî'nin eserine yaptığı şerhtir.¹¹² Türkçe olan bu eser Sürûrî'nin Şehzade Mustafa'nın hocalığı sırasında tebyiz edilmiştir. Daha önceleri Camî'nin *Hîye-i Halel* isimli risalesine yaptığı şerhin arkadaşları tarafından çok beğenilmesinden sonra Mir Hüseyin risalesini de şerh ederek her derste bir miktarı yazılarak tamamlanmış ve müsveddeler Şehzade Mustafa için beyaza çekilmiştir.(1^b) Dost ve talebeleri onun Câmî'nin *Muammayât*'ına yaptığı şerhi çok beğenmişlerdir. Bu sefer de Mir Hüseyin'in *Muammayât*'ını şerh etmesini isteyince onları kıramaz ve Mir Hüseyin'in muammalarının çok zor

¹¹⁰ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s.227

¹¹¹ *Mevlana Bibliyografyası*, haz. Mehmet Önder, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu, Ank., 1974, s.127 vd.

¹¹² Schî, *a.g.e.*, s. 46a.

ve ince nüktelerle dolu olduğunu söyleyerek olası hatalarına karşı hoşgörü bekleyerek şerh eder. (1^a) Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Bursa Yazma Eserler Haraççı 957, Süleymaniye kütüphanesi Bağdatlı Vehbi 1707, Hacı Mahmut Efendi 5194, Esad Efendi 2813, İzmir 442.Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Yazmalar 175. Hacı Selim Ağa Kemankeş 461/2.,

19 Şerh-i Binâ: Medreselerde okutulan kaynak kitaptır. Arapça yazılmıştır. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye Hacı Mahmut 6038, Hafid Ef 413/1, Süleymaniye 979/1.

20 Şerh-i Buhârî ila nısf: Arapça'dır. Kaynaklarda *Buhârî*'nin yarısına yakın bir yeri şerh ettiği kayıtlı ise de¹¹³ kütüphanelerde rastlanamamıştır.

21 Şerh-i Emsile: Derslerinde yardımcı olmak ve kimi zor meseleleri açıklamak üzere talebelerinin isteği üzerine bu eserini Arapça kaleme almıştır. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Bursa Yazma Eserler Ulucami 3293/4- 3250/6, Orhan 5896/2, 1404/2, Genel 4735/3, 544/3, Haraççı 1622/3, Süleymaniye Lala İsmail 3068, Şehit Ali Paşa 2583, Bağdatlı Vehbi 1842/3, Bağdatlı Vehbi 1838/3, Carullah 1928/10, 1976/3, Darülmesnevi 532/4, Denizli 332/2, 328/4, 354/2, Fatih 4759, 4763, 5374/5, Hacı Mahmut 5955/4, 6069/2, 6100, Hafid Efendi 413/2, Hamidiye 1351/3, Harput 19/4, Hasip Efendi 486/6, Kılıç Ali Paşa 689, 975/2, 989/3, 1025/4, Kadızade 521/2, Laleli 3068, 3071/2, Mesih Paşa 108/1, Servili 334/1, Tırnovalı 1694, 1695, Yazma Bağış 1047/7, 1772/4, 1756/2, 1759/4, Yozgat 462/2. Millet Ali Emiri Arabi 4033/2, 4049/1, 4050/1, 4021/8, Beyazid Veliyüddin 3047/4 (290^b-297^a)

22 Şerh-i Mu'ammâyat-ı Camî: Mevlana Abdurrahman Câmî'nin eserine yaptığı şerhtir. Dostları ve talebelerinin arzusu ile muamma fenninde bir eser kaleme almak istemişler. Ondan bu konuda yazılmış, ve herkes tarafından takdir edilen ve okunan Mevlana Camî'nin pek iyi anlaşılmayan eserini Türk diline tercüme etmesini ve anlaşılması güç olan yerlerini açıklamasını istemişler. Başlangıçta dostlarının bu isteğini kabul etmeyen Sürûrî, ısrarlar sonucunda sevdiklerini kıramayarak asıl metni kırmızı mürekkepli olacak şekilde şerh eder.(1b-2a) Sürûrî bu eserde diğer eserlerinde görmeye alışık olmadığımız şekilde gayet secili adeta şiir gibi bir üslup kullanmaktadır. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Bursa Yazma Eserler Ulucami 2658, Haraççı944, Süleymaniye, Ayasofya 1866, Kadızâde 411, (Tercüme), İ.Ü. Merkez, Türkçe Yazmalar,1762, Millet Ali Emiri Edebiyat 255/27.

23 Şerh-i Mu'cez min'et-Tıb': Tıp sahasında, asırlar boyunca bizde ve dışarıda okutulan İbni Sina'nın, yaklaşık bir milyon kelimelik büyük bir tıp ansiklopedisi olan, bütün eski tıp ile Müslüman tıbbını ihtiva eden meşhur *Kanun* isimli kitabının ¹¹⁴ bir bölümünü tercüme ve şerh etmiştir. Şehzade Sultan Mustafa'nın doktorlarından birinin bir ilaç tarifini öğrenmek istemesi üzerine bu eserin önemini şehzadeye anlatan müellif, şehzadenin emriyle Türkçe açıklamalı bir şekilde tercüme eder.(1^b) Tıbbın tarifini yaparak başladığı *Mu'cez-i Kanun* Tercümesinin bulunduğu kütüphaneler şunlardır; Süleymaniye Fatih 3542, Kadızade Mehmet Efendi 347, Şehid Ali Paşa 2060, Ayasofya 3662, Hekimoğlu 576, Mihrişah Sultan 345/1, Serez 2741, Hamidiye 1018, Şehit Ali Paşa 2060.

24 Şerh-i Şebistân-ı Hayâl: Sürûrî, Şehzade Mustafa'nın hocalığı esnasında, şehzadenin huzurunda iken, Fettah-ı Nişaburî'nin *Şebistan-ı Hayâl*'inin tercüme edilmesi ve açıklanmasının kendisinden istenmesi üzerine bu zor işe kalkıştığını söylemektedir. (2^a) Edebi sanatların açıklandığı bu eserin bulunduğu kütüphaneler şunlardır: İ.Ü. Merkez; Türkçe; 1747, 3457, Süleymaniye; Bağdatlı Vehbi 1667, Darülmesnevi 434 (Baş tarafı eksik), Esad Efendi 2791, Halet Efendi 721, Kılıç Ali Paşa 805, Lala İsmail 531, 532, Serez 3951, Kadızade Mehmet Efendi 406, Topkapı; Ahmed; 2400, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet K 430, Millet Ali Emiri Edebiyat 249/365, 250/625, 251/152.

¹¹³ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s.227, Mehmet Süreyya, a. g. e. a. y.

¹¹⁴ Cevat İzgi, Osmanlı Medreselerinde İlim, İstanbul, 1997, c.2, s. 44-52.

25 Şerhü'l- Misbah fi'n-Nahv: Sürûrî'nin, nahiv konusunda *Misbah* gibi bir eser olarak nitelediği bu eseri Arapça'dır. 944/1537'de, müderrislik yaptığı dönemde kaleme almıştır. Bulduğu kütüphaneler şunlardır: Bursa Yazma Eserler Orhan1385, Haraççı 1475, Süleymaniye Şehid Ali Paşa 2476, Fatih 4866, 5029, Hamidiye 1314, Kılıç Ali Paşa 913, Kadızade Mehmet Ef. 494.

26 Tefsîr-i Sûre-i Yusûf: Arapça olarak kaleme alınan bu eseri Sürûrî, dost ve talebelerinin ısrarı üzerine kaleme aldığı söylemektedir. (1^b) Surenin inzal sebebiyle başlayan bu eserde ayetler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bulduğu kütüphaneler şunlardır: Diyanet İşleri Başkanlığı 100, 49, Süleymaniye İsmihan Sultan 37, Kılıç Ali Paşa 82, Serez 251, Yazma Bağış 149/1, 23, Tire Necip Paşa Kütüphanesi NP 69.

27 Tefsîr-i Kur'ani'l Aziz: Nuruosmaniye kütüphanesinde U m u r Pa ş a namına yazılmış bir Türkçe tefsiri olduğu da bildirilmektedir.¹¹⁵ Sürûrî'nin bu eserine verdiği isim *Tefsîrül-Azime*'dir. Nuruosmaniye 226/317 (Mikrofilm arşivi 4173) bulunan bu kitabın cildi, tezhibi ve kağıdı gayet iyi korunmuş olup klasik kitapçılığımıza örnek gösterilecek nefasettedir. Ayetleri kırmızı mürekkeple yazılmış, kenarları cetvelli bu güzel eser yaklaşık yedi sayfalık bir girişle başlamaktadır. Eserin aksine manzum bir girişle başlayan Sürûrî; tevhid, nat ve nat-ı ashab-ı kiramdan sonra sebab-i telif bölümünde eseri iki nedenden dolayı yazdığını söylemektedir. Biri bu eserin kurtuluşuna vesile olması, amel defterini kabartması ve okuyanların hayır dualarını kazanmak isteği, diğeri ise devrin askerlerinden U m u r Pa ş a n ı n isteğidir.

28 Terceme-i Risâle-i Peñç Çini: Tıb ile ilgili olan bu eserini, diğer eserlerinde olduğu çevresindekilerin ısrarı sonucu tercüme etmiştir. (123^b) Eserin müellifi N u r u l l a h adında birisidir ve yirmi yıla yakın Hind diyarında kalmış ve oranın en meşhur hekimleriyle görüşmüştür. (124^a) Eserin aslı Hintçe'dir ve Türkçe'ye Farsça tercümesinden çevrilmiştir. İsmi *Ç**ab**-Çin* olarak da geçer. Bulduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye Lala İsmail 389/5 (123^b-127^a), Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet K. 430.

29 Tercüme-i Acâib-i Mahlukât: Şehzâde Mustafa için Arapça'dan tercüme ederken şehzadenin öldürüldüğünü işitince tercüme yarım bırakır.¹¹⁶ Tam adı *Terceme-i Kitâbü'l-'Acâib ve'l-Garaâib*'dir. Bu eseri Rodosîzâde Mehmet Efendi tercüme etmiştir.¹¹⁷ Yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye İbrahim Efendi 663/1, Topkapı Sarayı Revan Köşkü 1088.

30 Tercüme-i Ravzü'r-Reyyâhîn fi Hikâyetü's-Sâlihîn: Abdullah b. Esad el-Yafii'nin Gazali, Kuşeyri, Şihabüddin Suhreverdi, Şeyh Ebu'l-Hayr, Tacüddin Şazeli, Kastalani, Ebu'l-Ferec, Makdîsi, Ebu'l-Leys Semerkandi gibi meşhur alim ve sufilere eserlerinden derlediği itikat, iman, ahlak ve adabın anlatıldığı beş yüz fasıl ile tasavvufî remiz ve işaretlerle dolu beş yüz menkıbevi hikayeden müteşkil bir eserin tercüme ve şerhidir. Sultan Beyazıt devrinde İmam Ali olarak bilinen bir kazaskerin kendisi gibi asker olan M u s a adında sipahi oğlunun ricası üzerine tercüme etmiştir.(1b-2a) Bulduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye Yazma Bağışlar 850.

31 Tercüme-i Zâhretü'l-Mülûk: 786'da vefat eden Seyyid Ali b. Şihabüddin el-Hemedânî'nin Farsça eseridir. Amasya'da Şehzadenin hocası iken Şehzadenin arzusu üzerine 960/1552 senesinde iki ayda tercüme etmiştir.¹¹⁸ Bir mev'ıza kitabı olan bu eser; 1- İmanın ahkamı, 2- Ubudiyet haklarının edası, 3- Mekârim-i Ahlak hususunda devlet reislerinin hulefa-yı râşidînin siretlerine uyması, 4- Ana-baba, karı-koca, evlad ve akraba hakları, 5- Saltanat, vilayet ve emâret ahkâmı, halkın haklarına, adalet ve ihsanın lüzumu, 6- İnsanın mahlukat içindeki hususi mevki ve önemi, 7- Emri bil-ma'rûf nehyi an'il-münker, 8- Şükür-i ni'met, 9- Sabrû ale'l-mesâib, 10- Zemm'ül-

¹¹⁵ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s.226.

¹¹⁶ Çağatay Uluçay, "Mustafa Sultan" *İslam Ans.*, İst., M.E.B., 1957, 1957, c. 8, s. 691

¹¹⁷ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, c. I, s. 315.

¹¹⁸ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s.226

kibr ve'l- gadab¹¹⁹ olarak on bölüme ayrılmıştır. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye; Ayasofya 2858, Hacı Mahmut Efendi 1584, Fatih 3472, Hekimoğlu 554, Nuruosmaniye 1891/2306, 3369/3889, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet K 111, Hacı Selim Ağa Hacı Selim Ağa 796.

32 Şerh-i Kâfiye: Sürûrî, *Babrü'l-Maârif*'in dibacesinde, zamanında, İbni Hâcib'in (ö.646/1249) Arap gramerine ait, kısa ve öz olmasına rağmen nahiv ile ilgili bütün konuları kapsayan meşhur eseri *Kâfiye*'yi açıklayan bir kitap hazırladığını belirtmektedir. Çocukluğunda da bu kitabı ezberlemiş ve babası tarafından ödüllendirilmiştir. Bu kitap Hacı Selim Ağa Kem 585-586 numarada kayıtlıdır.

33 Türkçe Divanı: Türkçe şiirler de yazan Sürûrî başarılı bir şair değildir. Küçük bir divançesi vardır.

Tac-ı şahi şule-i şem-i ilahidür
Şule-i şem-i ilahi tacı şahidir bana

ile başlayan '*şahidir bana*' redifli beş beyitlik bir gazelle başlayan divançesindeki şiirleri daha çok tasavvufî neşeye sahip bir edayla yazılmıştır. Bundan başka iki tane daha divanı olduğu söylenmektedir.¹²⁰ Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye Hacı Mahmut 3777, Millet Ali Emiri Manzum 200, Bursa Yazma Eserler Genel 2182

34 Bahrü'l- Ma'ârif

Babrü'l Ma'ârif Sürûrî'nin en meşhur kitabıdır. Diğer eserlerinin ancak bir kısmını bir kaç kütüphanede bulma ihtimali var iken adı geçen eseri her kütüphanede bir kaç nüsha bulunduğu gibi bir çok özel kütüphaneyi de zenginleştirmektedir. Müellif hattıyla yazılı olan nüsha Manisa İl Halk Kütüphanesi 1638 numarada kayıtlıdır.¹²¹ Kaynaklarda Sürûrî'nin şiirleri ve şerhleri eleştirilirken bu eserinden "*Fenn-i arûz ve kavâfi ile sanayi-i şîriyyeye ve istilâhât-ı edebiyeyi câmi' bir te'lîf-i nâfi' olarak lisanımızda bu yolda mevcut eserlerin birincisi olmakla beraber en mükemmelidir.*"¹²² denilerek övülmüştür. Bazı kusurlar taşımakla beraber uzun zaman sahasında beğenilen bir kitap olarak büyük bir rağbet görmüştür¹²³ ve bir çok eksikliklerine rağmen bizdeki derli toplu ilk belagât kitabı sayılmaktadır.¹²⁴

Babrü'l-Ma'ârif'deki faydalı ve aydınlatıcı bilgiler bilhassa yazıldığı dönemin görüşlerini yansıtmaya ve konuya alimler tarafından nasıl bakıldığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.¹²⁵

Babrü'l-Ma'ârif 11 Safer 956/11 Mart 1549 Pazartesi tarihinde tamamlanmıştır. Bu tarihte Sürûrî Şehzâde Mustafa'nın hocası olarak Amasya'da bulunmaktadır.

Müellif eserine niçin bu adı verdiğini ve nelerden bahsettiğini şöyle anlatmaktadır: "*Ve bu kitaba Babrü'l-Ma'ârif deyü ad virdüm. Bu ism ile tesmiyenün vechi oldur ki bu kitap bahr gibidür ki bunda'ilm-i me'ânî ve 'ilm-i beyân ve 'ilm-i bedî' ve 'ilm-i arûz ve 'ilm-i kavâfi ve 'ilm-i karz-ı şîr ve 'ilm-i inşâ'-ı nesr mesâilî mezkûrdur; ve irâd olunan ebyâtun ekseri nefâyis-i ma'ârifdür, mütâla'a olundıkça zâbir olur.*"¹²⁶

Sürûrî, *Babrü'l-Maârif*'in dibacesinde eserini Şehzâde Mustafa'nın isteği üzerine kaleme aldığını ifade etmektedir. Bu durumu, zamanında ilm-i aruzu ve kâfiyeyi açıklayan bir kitap hazırladığını, ve Şehzâde Mustafa'ya hoca olduktan sonra "... *zât-i şerîfi cemi' kemâlâtta kâmil, ve*

¹¹⁹ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s.226

¹²⁰ Şemsettin Sami a. .g. e. a. y.

¹²¹ Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.114.

¹²² Faik Reşat *a.g.e.* s.30

¹²³ Yakup Şafak, "Bahrü'l-Maârif Müellifi Sürûrî'nin Şiir ve Şairlikle İlgili Görüşleri", *Yedi İklim* c.VII, sayı.52, Temmuz 1994, s.17

¹²⁴ Mehmet Çavuşoğlu, "Divan Şiiri", *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II, sayı 415, 416, 417, Ankara, 1986, s.2

¹²⁵ Yakup Şafak, *a.g.m.*, a.y.

¹²⁶ Sürûrî, *a.g.e.*, s. 2a

tab'ı latîfi cümle fînûna şâmil olup, bir eşref-i ezâmında ve es'ed-i abyhânda ilm-i 'arûz ve kavâfi kitabından feth-i bâb idiüp ve bu bâbda cem'-i kitâb için cevab buyurup bende-i kemîneden dahi ikdâm-ı hâdis olup emr-i 'âlileri bu busûsa bâis olup evvelki müsvedde tekrâr yazulup nâm-ı şerîfleri mermer-i sahîfede kazulup bu evrâk-ı kütiüp ve ism-i latîfi sebt olundu. Tâ ki ehl-i dil olan ashâb-ı safâ ve ashâb-ı irfân olan erbâb-ı vefâ mütâla'a ettikçe 'ızz-ı hazretinüñ zât-ı şerîfini yâd ve bu abd-ı hîdmetiniñ rubunu şâd ideler..."¹²⁷ diyerek belirtmektedir.

Müellif eserin yazılış sebebini ise şöyle ifade etmektedir: “*Ve bu fakîrden evvel üstâdlar 'arûz ve Hâdayıku's-Sibr ve Enîsü'l-Uşşâk ve İtlâkât risâlelerin yazmışlar ism ü resmlerin sahâyıf-i âlemde kazmışlar ve du'â-yı hayr ile mezkeür olup kendüler vefât idiüp nâmları kalup hayat-ı ebediyye bulmuşlar. Hakîr dahi bu mecmû'ayı cem' itdüm ve her beyte nûr-ı ma'nâyî şem' itdüm tâ ki hayr ile yâd olanlardan olam ve du'â-yı hayr alup rahmet-i rahman bulam*”¹²⁸

Sürûrî eserini; “*Bu kitabı; bir mukaddime, üç makale ve bir hatime üzerine tertip*”¹²⁹ biçiminde ayırdığını ifade etmektedir. Mukaddime “*ilm-i ârûzı beyân-ı hâcette ve istilâhât-ı şî'rîyye beyânındadır*” (2a-7a) Bu bölümde bazı şiir deyimlerini Farsça ve Türkçe örneklerle açıklamaktadır.

Birinci makale “*bahirler beyânındadır.*” (7b-22a) ve bahirlerin salimleri ve gayr-i salimleri Farsca ve Türkçe örneklerle açıklanmaktadır. Arap ve Fars dillerindeki konu ile ilgili kitaplardan yararlanılarak hazırlanan bu bölümde müellifin bir çok hata yaptığı ve bu konuda yetersiz olduğu belirtilmektedir.¹³⁰

İkinci makale “*sanayi-i şî'rîyye beyânındadır.*” (22a-43a) ve edebi sanatlar târif edilip örnekler verilmektedir. Bu bölümde verilen örnekler Reşidüddin-i Vatvat'ın (583/1177) Farsça belagât kitaplarının en eskisi ve önemlisi olan *Hadâiku's-Sibr fî Dekâiku's-Şî'r* adlı eserinin muhtasar bir tercümesidir.¹³¹ Türkçe örnekler ise Şeyhî'nin şiirlerinden alınmıştır.¹³² Bu bölümün sonundaki Sultan Mustafâ için yazılan kaside her bir beytinin açıklanan bir sanata örnek olması bakımından dikkate değerdir.¹³³

Üçüncü makale ise “*teşbihât ve mesâil-i Enîsü'l-Uşşâk beyânındadır.*” (43a-128a) Bu makalede sevgili, sevgilinin saçı, yüzü, kaşı gibi uzuvları, güzellik, aşk ve sözle ilgili benzetmeler, harf ve kelime oyunları ile yapılan bazı sanatlar ele alınmakta, Farsca, Arapça ve Türkçe örneklerle konular geniş bir şekilde işlenmektedir. Müellif bu bölümü de İran'ın tanınmış şairlerinden Şerefüddin-i Râmî'nin (795/1392) *Enîsü'l-Uşşâk* isimli eserini örnek olarak meydana getirmiştir.¹³⁴

Hâtime “*ilm-i şî'rîñ fevâyidi beyânında ve def'-i mütâ'ındadır.*” (128a-134b) ve şiir ve şairliği özellikle dîni açıdan ele almakta, bu konudaki görüşlerini bir çok ayet hadis ve şevâhidle açıklamakta ve şiire karşı olanlara cevaplar vermektedir.¹³⁵

Çok okunan bir kitap olmasına rağmen eserde bir takım eksiklikler bulunmaktadır. Eserin özellikle aruz bölümünde, bazen yapılan açıklamalarda eksik ya da yanlış bilgi verilmesi, şahit olarak gösterilen beyitlerin bazen vezin ve mana bakımından kusurlu olabilmesi, örneklerin kimi zaman kaideye uymaması gibi kusurlara rastlanmakta ve bunlara sebep olarak ta müellifin yaşlılığı gösterilmektedir.¹³⁶ Eserin bir diğer tenkit edilecek yönü belli bir metodu takip etmemesidir. Bir kavramın tanımı başka yerde örneğinin başka yerde verilmesi, bazı tanımlara her üç dilde örnek

¹²⁷ Sürûrî, a.g.e., s.2a

¹²⁸ Sürûrî, a.g.e., s. 133b-134a

¹²⁹ Sürûrî, a.g.e. s. 2a

¹³⁰ Yakup Şafak, *Sürûrî'nin Bahrî'l-Ma'arif'i ve Enîsü'l-Uşşâk ile Mukayesesi*, Atatürk Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Erzurum, 1991. s.433.

¹³¹ Yakup Şafak, a.g.t., s.434.

¹³² M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. Bs., İstanbul, 1986, s. 364.

¹³³ Mukaddime ve ilk iki makalenin sözlüğü için bk. İsmail Güleç, *Bahrî'l-Ma'arif'de Geçen Edebiyat Terimleri*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Danışman: Atilla Şentürk, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997.

¹³⁴ Yakup Şafak, a.g.t., s.435.

¹³⁵ Bu bölümün geniş bir özeti için bakınız Yakup Şafak, a.g.m.

¹³⁶ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yakup Şafak, a.g.t. s.440-443

verilirken bazılarında bir dilde verilmesi, Arapça örneklerinin kimisinin tercümesi yapıp kimisinin yapılmaması eserin diğer tutarsızlıklarıdır. Özellikle yazıyla ilgili sanatlara verilen örnekler, zorlama sonucu yazılmış olmasından dolayı olsa gerek hem vezin hem mana bakımından oldukça başarısızdır. Aynı şekilde bazı sanatların tanımlarının verilen örneklere uygulamasında çok güçlük çekilmektedir. Eserdeki bu kusurlar, hakkında söylenen sözleri haklı çıkarmaktadır. Bütün bu kusurlarına rağmen sahasında yazılan ilk Türkçe eser olması ve asırlarca okunması ve okutulması onu önemli kılmaktadır.

Bahrü'l-Ma'arif'in bulunduğu kütüphaneler, numaraları ve istinsah tarihleri şöyledir:

Beyazıd Devlet Beyazıd 5841 1085/1674, Bursa Bölge Yazmalar Orhan 1208 1095/1683, Ulucamii 3546,1065/2, Haraççı 914, Çorum İl Halk 2114 1191/1777, Diyarbakır İl Halk 826 1028/1618, Erzurum İl Halk 24047 1095/1683, İstanbul Üniversitesi Türkçe 1857 997/1588, 3017 969/1561, 3028 969/1561, 3052 969/1561, 9595 1302/1884, Beyazıd Veliyüddin Efendi 2709, Kayseri Raşit Efendi Raşit Efendi 608 956/1549, Konya İzzet Koyunluoğlu 13814 956/1549, Manisa İl Halk 1636 963/1555, 1637 1068/1657, 1638 956/1549, Mevlana Müzesi 2477 969/1561, Millet Ali Emiri 79 1001/1592, 80 956/1549, Millet Reşat 848/2 969/1561, Süleymaniye Amcazade Hüseyin 455 969/1561, Ayasofya 3797 969/1561, Ayasofya 3798 960/1552, Bağdatlı Vehbi 1551 973/1565, Çelebi Abdullah 273 956/1549, Çelebi Abdullah 275/1 956/1549, Esad Efendi 2909 1017/1608, Fatih 3692 969/1561, Hacı Mahmut Efendi 5156 956/1549, Hacı Mahmut Efendi 5472 969/1561, Hamidiye 1051 970/1562, Hekimoğlu 598 969/1561, Hüsrev Paşa 483 991/1583, İzmir 751 969/1561, Kadızade Burhan 60 1041/1631, Lala İsmail 394 969/1561, Reisülküttap 760 969/1561, Yazma Bağışlar 736 969/1561, Yazma Bağışlar 1320 998/1589, Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk 458 1168/1783, Türk Dil Kurumu 236 , Türk Dil Kurumu 400 , Yapı Kredi Bankası 24 1004/1595, 83 969/1561, Nuruosmaniye 3163/3684, 3162/3683.